

CUMA

1864'te vilâyetlerin yeniden düzenlenmesi sırasında eski Köstendil sancağı lağvedildi; Cum'a-i Bâlâ Sofya sancağına bağlı bir kaza haline getirildi. 1877-1878'den sonra kaza Osmanlı idaresinde kaldı ve Selânik vilâyetinin Serez sancağına bağlandı. 1290 (1873) tarihli Tuna vilâyeti salnâmesinden şehirde 615 müslüman ve 390 hıristiyan hâne bulunduğu, toplam nüfusun 3800 olduğu anlaşılmaktadır. 1289 (1872) tarihli Tuna vilâyeti salnâmesinde ise şehirde mevcut beş cami, 260 dükkân, bir kilise, beş kaplıca kayıtlıdır. 1878'den sonra şehir Bulgaristan'ın çeşitli yerlerinden müslüman nüfusun göçüne uğradı. Hıristiyan nüfusun sayısı nisbeten azaldı. 1900'de şehrin nüfusu 6440 olup bunun 4500'ü Türk, 1600'ü hıristiyan, 180'i yahudi, 200'ü de Çingene idi. Aynı yılda Vasil Kânçev'in güvenilir istatistiklerine göre Cum'a-i Bâlâ kazasının nüfusu 31.478 olup bunun 4575'i Türk, 3900'ü Pomak, 21.282'si hıristiyan Bulgar, az bir kısmı ise Çingene, Rum, yahudi ve Eflak idi. Balkan savaşlarında bölgenin Bulgarlar'ın eline geçtiği sıralarda şehrin ve köylerin hemen bütün nüfusu Anadolu'ya kaçtı. Onların terkettiği yerler, Yunanlılar'ın işgal ettiği yerlerden kaçan Bulgarlar tarafından iskân edildi.

1926 Bulgar nüfus sayımına göre şehirde 7485 hıristiyan Bulgar ve sadece 424 Türk bulunuyordu. Bu miktar sonraki sayımlarda giderek daha da azaldı. 1950'de şehrin Gorna Džumaja (Yukarı Cuma) olan adı, bu şehirde doğan Bulgar Sosyalist Partisi'nin kurucusu Dimitar Blagoev'e nisbetle Blagoevgrad olarak değiştirildi. Bugün modern tarzda yeniden inşa edilen şehrin nüfusu 40.000'e ulaşmıştır. Osmanlılar tarafından kurulan ve İslâmî karakter taşıyan şehrin bu hüviyetinin burayı tanıtan kitaplarda tamamen inkâr edilmesine karşılık son onbeş yıl içinde eski Bulgar Mahallesi (varoş) 1844 tarihli kilisesiyle birlikte çok güzel bir şekilde onarılmıştır. Bu da hıristiyanların XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde nasıl yaşadıklarını göstermektedir. Şehirdeki müslüman yapılarından ise bugün sadece uzun zaman dükkân ve ev olarak kullanılan ve 1992'de onarılmakta olan XIX. yüzyıla ait bir cami ayakta durmaktadır. Bugünkü şehrin birkaç kilometre kuzeyinde Romalılar'ın Skantopara şehrinin harabeleri bulunmaktadır.

4. **Cumapazarı.** Rumca adı (Megali) Pazaraki olup günümüzde Aghios Visarion adını taşımaktadır. Tesalya'da, Tırhala

ve Karditsa'dan Çatalca (Pharsala) ve Domokos'a giden yol üzerinde ovada küçük bir müslüman Türk şehridir. Muhtemelen XV. yüzyılda Yenişehir (XIV. yüzyılda Osmanlı öncesi dönemde Larissa) ovasında kurulan şehir, Arnavut ve Katalan istilâlarında iç savaş sırasında nüfus kaybına uğramıştır. Osmanlı hâkimiyeti döneminde 927 (1521) ve 977 (1569-70) tarihli tahrir defterlerine (BA, TD, nr. 105; TK, TD, nr. 462) göre Yenişehir kazasında küçük bir müslüman yerleşim birimi durumundaydı. XVII. yüzyılda şehir önemli ölçüde geriledi. Nitekim 1055 (1645) tarihli avâız* defterinde (BA, MAD, nr. 6630) altmış sekiz hâneli, yani on yedi avâız hânesine sahip 300-350 nüfuslu bir nahiye merkeziydi. 1668'de ise Evliya Çelebi buranın yedi mahallesi küçük bir kasaba olduğunu ve üzeri kurşun kaplı Ömer Bey (Turhanoğlu) ve Ali Bey Cuma camilerinin, beş mescid, bir hamam, medrese, üç tekke, iki mektep, iki han ve yirmi dükkânın bulunduğunu yazar (*Seyahatnâme*, VIII, 218). Ayrıca Evliya Çelebi, sırtmaya yol açan sivrisinek sürülerinin bulunduğunu, bunun da bu bataklık yörenin nüfusunun azalmasına sebep olduğunu belirtir. XVIII. yüzyılda Cumapazarı'nda müslüman nüfus yavaş yavaş azaldı. Onların yerlerini hıristiyan Rumlar aldı ve bugün mevcut olan St. Visarion Kilisesi inşa edildi. 1817'de Johannes Oikonomos Larissaios, Pazaraki'yi Türk ve Rumlar'dan oluşan ve cuma günleri pazar kurulan elli hâneli bir köy olarak tasvir eder.

Tesalya Yenişehri 1882'de Yunanistan'a bırakıldığında Cumapazarı'ndaki son müslüman nüfus diğer Osmanlı topraklarına göç etti. Zamanla bütün Osmanlı eserleri yok oldu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra kasabanın adı Aghios Visarion olarak değiştirildi.

5. **Cum'a-i Zîr.** Aşağı Cuma, Dolna Džumaja ve Bayraklı Cuma olarak da bilinen bu kasaba, daha önce Siroz sancağında Demirhisar kazasının küçük bir pazar yeriydi. XIX. yüzyıl sonlarında V. Kânçev buranın 300 Türk, 300 Bulgar, 100 Çerkez ve 30 Çingene nüfusu bulunduğunu, geçmişte çok daha önemli olduğunu ve hemen hemen tamamıyla Türkler tarafından iskân edildiğini belirtir. Bugün Yunan Makedonyası'nda yer alan ve Siroz'un 23 km. kuzeybatısındaki Bukhova (Kerkini) gölü yakınında bulunan kasaba Kato Tsumagia adıyla da bilinirken iki dünya savaşı arasında adı Irakleia'ya çevrilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 105, 167, 267; BA, MAD, nr. 170, 6630; TK, TD, nr. 90, 462; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, 218; V. Kânçev, *Makedonija, Statistika, Etnografija*, Sofia 1900, 19. bl.; F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford 1929, s. 528-529; V. Şarov, *Grad Gorna Džumaja, Minalo i dnes*, Sofia 1930; Z. Çankov, *Geografski Reçnik na Bâlgarija*, Sofia 1939, s. 106-107; H. J. Kornrumpf, *Die Territorialver Verwaltung im östlichen Teil der europäischen Türkei, 1864-1878*, Freiburg 1976, s. 256-257.

MACHIEL KIEL

CUMA CAMİİ

(bk. HÜDÂVENDİGAR CAMİİ).

CUMA SALÂSİ

(bk. BAYRAM SALÂSİ).

CUMA SELÂMLIĞI

Osmanlılar'da hükümdarın halka açık bir camide cuma namazı kılması ve bu arada yapılan merasim için kullanılan tabir.

Tarih boyunca İslâm devletlerinde hükümdarlığın önemle riayet edilen belirli âlâmetlerini sikke ve hutbe teşkil etmiştir. Hutbe cuma namazında hükümdar adına okunmakta, hükümdar da cuma namazını genellikle bulunduğu yerdeki camilerden birinde halkla birlikte kılmaktaydı. Hükümdarın bu münasebetle camiye gidişi ve camiden dönüşü Osmanlılar'da cuma selâmlığı veya selâmlık resmi adı verilen bir merasimle olurdu. Hükümdar-halk bütünlüğünü sağlayan cuma selâmlığı, sadece merasim ve dinî yönüyle değil hukukî, sosyal ve kültürel açılardan da büyük önem taşımaktadır.

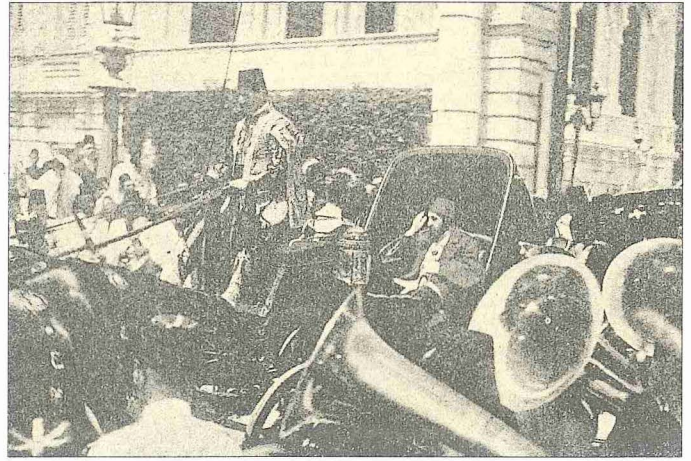
XVI. yüzyıla kadar bu dinî-siyasî vazifenin nasıl ifa edildiği hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. XVI-XVIII. yüzyıllarda ise padişahların başta Ayasofya olmak üzere Beyazıt, Süleymaniye, Sultan Ahmed, Eyüp Sultan gibi selâtin camilerinde cuma namazını kıldıkları, XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren bu camilerin dışında Karaköy'den başlayarak sahil boyunca Tophane, Kılıç Ali Paşa, Nusretiye, Fındıklı Molla Çelebi, Dolmabahçe, Beşiktaş Sinan Paşa, Mecidiye ve Ortaköy gibi camilere; Üsküdar'da ise Mihrimah Sultan, Atik Vâlide, İskele Vâlide Sultan, Ayazma ve Selimiye camilerine gittikleri bilinmektedir. II. Abdülhamid de Yıldız Hamidiye Camii'ni yaptırana ka-

dar çeşitli camilerde cuma namazı kıl-
mış, Hamidiye Camii'nin tamamlanma-
sından sonra bütün cuma selâmlıklarını
burada yerine getirmiştir.

Padişahların cuma günü saraydan çı-
kıp tekrar saraya dönünceye kadar ge-
rek yol boyunca gerekse uğradıkları yer-
lerde oldukça ilgi çekici merasimler ve
hadiseler cereyan ederdi. Teşrifat mec-
mualarında bu merasimler ayrıntılı ola-
rak kaydedilirken Osmanlı kroniklerin-
de de meydana gelen olaylar hakkında
bilgi verilmektedir.

Cuma selâmlığı sırasında ilmî, askerî
ve mülkî erkân üniforma ve resmî kıya-
fetleriyle hazır bulunurlar, merasime iş-
tirak ederlerdi. Cuma ve bayram günle-
ri padişahın camiye gideceği yollardaki
bozukluklar kum dökülerek düzeltilirdi
(BA, Cevdet-Saray, nr. 576, 2215, 3289).
Padişahların uzak camilere gidiş ve ge-
lişlerinde devlet erkânı teker teker hü-
kümdara yaklaşarak devlet meseleleri-
ni görüşüp müzakere ederlerdi. Bu sı-
rada emniyetin ve ihtiyaçların karşılan-
ması görevini yeniçeri ağası ve emrin-
deki yeniçeriler yapardı. Yeniçeri ağası
askerle ilgili bazı önemli meseleleri cu-
ma selâmlığı sırasında veya sonrasında
padişaha iletebilirdi. Yabancı devlet er-
kânı da selâmlığı ilgiyle takip ederdi. Pa-
dişahların mazeretler ileri sürerek veya
saray halkından bazılarının tesirinde ka-
larak zaman zaman cuma selâmlığına
çıkılmaları ağır tenkitlere sebep olur-
du. Padişahın cuma selâmlığına at üye-
rinde gitmesi de bir gelenektir. Ancak
XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren
araba ile gitme âdeti ortaya çıkmış, II.
Abdülhamid devrinde bu usul iyice yer-
leşmiştir.

Cuma selâmlığıyla ilgili olarak üzerin-
de durulması gereken en önemli husus,

Hamidiye
Camiî önünde
II. Abdülhamid'in
bir cuma
selâmlığı

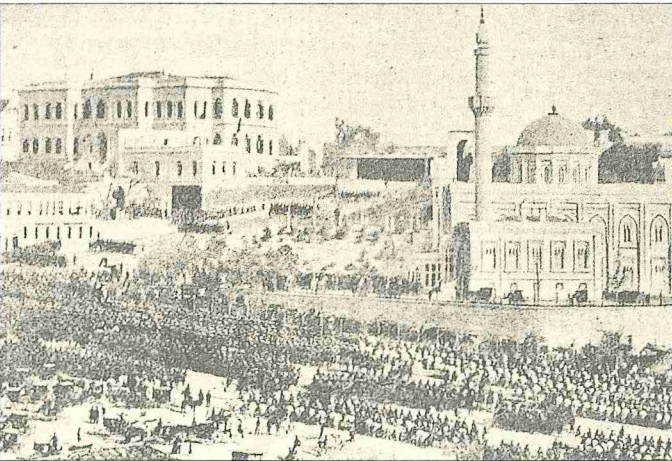
şüphesiz halkın dilek ve şikâyetlerini şî-
fahî veya yazılı olarak bizzat hükümda-
ra ulaştırmasıdır. Nitekim İslâm amme
hukukunda halkın devlet başkanına ula-
şabilmesi, şikâyet ve dileklerini doğru-
dan ona anlatabilmesi, hükümdar-tebaa
münasebetleri açısından oldukça önem-
li bir konuyu teşkil etmiştir. Asr-ı Saâ-
det'te Hz. Peygamber'le rahatça görü-
şülebilmesi daha sonraki müslüman hü-
kümdarlar için ideal bir örnek olmuş,
ancak zamanla emniyet gerekçesiyle de-
vlet başkanlarının sıkı koruma altına alın-
ması, halkla olan münasebetlerde bazı
kısıtlamalara yol açmıştır. Dolayısıyla hal-
kın hükümdarı görebilmesi, şikâyet ve
isteklerini doğrudan ona iletebilmesi için
cuma ve bayram namazları, av partileri
ve gezintiler birer vesile sayılmıştır.

XVII. yüzyıl müelliflerinden Koçi Bey'in
Sultan İbrâhim'e sunduğu risâlede bu
konuda açık ifadeler yer almaktadır. Bu-
rada halkın verdiği arzuhallerin toplan-
ması için kapıcılar kethüdâsına padişah-
ın emir vermesi, saraya döndükten son-
ra bunları birer birer okuması, sonra ve-
zirîazama yollayarak ona hitaben arzu-

hal sunanları buldurup davalarını din-
lemesi için hatt-ı hümayun gönderme-
si gerektiği belirtilmektedir (*Risâle*, s.
147).

Cuma selâmlığında verilen arzuhalle-
rin gereğinin yapılmasından genellikle
sadrazam sorumlu idi. Bu konudaki ih-
mal padişahın sert tepkisine yol açardı.
Nitekim II. Mahmud, sadrazamına gön-
derdiği bir "beyaz üzerine hatt-ı hüma-
yun"da cuma selâmlıkları sırasında Peh-
livanlı aşiretinin sürekli kendisini rahat-
settiğini, bir an önce bu meseleyi hal-
letmesi gerektiğini bildirmiş, eğer bir
daha arzuhal sunarlarsa kendisine "in-
fialinin derkâr olacağı" tehdidinde bu-
lunmuştu (BA, HH, nr. 49.435).

Halkın genellikle şikâyeti idarenin bo-
zukluğundan, uğradıkları mağduriyet-
lerdendi. 1550'lerde esir olarak Türki-
ye'de bulunan bir İspanyol, hâtıraların-
da Divân-ı Hümayun'un veya kadıların
verdiği hükümde haksızlığa uğradığına
inanmayan kimselerin cuma gününü bekle-
diklerini, padişahın camiye gidiş sırasın-
da bir kamışın ucuna dilekçelerini bağ-
layarak güzergâh üzerinde durduklarını,
hünkârın bu dilekçeleri aldığını ve hak-
sızlık görürse bunları düzelttiğini belirt-
mektedir (*Türkiye'nin Dört Yılı*, s. 99-100).
İlki 1 Ocak 1574 tarihinde olmak üzere
birçok defa II. Selim'in cuma selâmlığı-
na şahit olan Alman din adamı Stephan
Gerlach ise padişah ve çevresindekilerin
ilgi çekici kıyafetlerini, halkın selâmlığa
gösterdiği alâkayı anlatmaktadır. İki sı-
ra halinde bekleyen halkın müslüman,
hıristiyan ve yahudilerden oluştuğunu ve
"bin yaşa, muzaffer ol!" diye temenna-
da bulduklarını yazarak içlerinden ba-
zılarının ellerinde arzuhaller olduğu hal-
de padişahın kendi önlerinden geçme-
sini beklediklerini, padişah geçerken el-

Sultan
II. Abdülhamid
döneminde
Yıldız'da
bir cuma
selâmlığı

CUMA SELÂMLIĞI

Sultan
Resad'ın
Dolmabahçe'de
bir cuma
selâmlığı

lerindeki arzuhalleri uzattıklarını, bunları solakların topladığını, Türk, yahudi, hıristiyan herkesin bu cuma selâmlığını bir fırsat bildiğini kaydetmektedir. Nitekim Türkçe öğrenmek üzere İstanbul'a gelen İsveçli diplomat Gustav Celsing, Eylül 1711'de Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa aleyhine düzenlediği şikâyetnâmeyi yeniçerileri aşarak o sırada camiye gitmekte olan III. Ahmed'e takdim etmişti (Beydilli, *TD*, sy. 34, s. 252-253). XIX. yüzyılda Charles C. Frankland da "Hükümdara Arzuhal Sunma" başlığı altında aynı konuyu anlatmaktadır (*Travels to and from Constantinople*, I, 204-205).

Halkın genellikle şikâyetçi olduğu sadrazam, yeniçeri ağası ve diğer üst seviyedeki yetkililer, zaman zaman belirli yerlere yerleştirdikleri adamları ile halkın cuma selâmlığında padişaha ulaşmasına engel oluyorlardı. Bu durumda halk, bütün çabalarına rağmen dilek ve şikâyetini hükümdara sunamazsa uzaktan bir paçavrayı veya hasır parçasını yakarak uzunca bir sopa üzerinde tutmak (hasır yakmak) suretiyle şikâyetleri olduğunu hükümdara gösterirdi; doğrudan hükümdara bağlı olan görevliler de bu kimselerin padişahla görüşmesini sağlıyorlardı.

XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren cuma selâmlığında halkın arzuhallerinin hükümdara ulaştırılmasında daha pratik bir yol benimsenmiştir. Camide safalar arasında dolaşan padişaha (saraya) bağlı görevliler arzuhalleri toplar, "ma'rûzât-ı rikâbiyye" adı altında özetlerini sunar, hükümdarın bu husustaki iradelelerini de not ederlerdi.

Cuma selâmlıkları zaman zaman padişahlara suikast yapmak veya olay çıkarmak isteyenler için de bir fırsat teşkil etmiştir. Nitekim 10 Temmuz 1792

tarihinde III. Selim'e Ayasofya'da, 21 Temmuz 1905'te de II. Abdülhamid'e Hamidiye Camii'nde cuma selâmlığı sırasında başarısız suikast girişimlerinde bulunulmuştu.

Padişahların dışında, sancak beyi olarak taşrada bulunan Osmanlı şehzadeleri, beylerbeyi ve sancak beyi gibi yöneticilerin de cuma namazına gidip ve gelişleri belli merasimler içerisinde olur, bu sırada halk sözlü ve yazılı çeşitli müracaatlarda bulunurdu. Bunlara da kaynaklarda bazan cuma selâmlığı denilmiştir.

Osmanlı döneminde son cuma selâmlığı, Halife Abdülmecid Efendi'nin 29 Şubat 1924'te kıldığı namaz sırasında olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, HH, nr. 49.435; BA, İrade-Dahiliye, nr. 38.202; BA, Cevdet-Saray, nr. 576, 2215, 3289; İbn Kemal, *Tevârih-i Âli-Osmân*, I, Defter, s. 11-112; Selânikî, *Târih* (İpsirli), II, 440, 463, 568; Koçi Bey, *Risâle* (Danışman), s. 147; *Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556* (trc. A. Kurutluoğlu), İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 99-100; III. Selim'in *Sırkatibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruzname* (haz. Sema Arıkan), Ankara 1993, tür.yer.; Cabi, *Târih*, İÜ Ed.Fak. Tarih Seminer Kitaplığı, vr. 304^{a-b}, 370^b; Ch. C. Frankland, *Travels to and from Constantinople in the Year 1827 and 1828*, London 1829, I, 204-205; Cevdet, *Târih*, V, 259; Tahsin Paşa, *Abdülhamid'in Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1931, s. 19; *Türkiye Maarif Tarihi*, III, 1052-1058 (haşiye); Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, tür.yer.; a.mf., *Kapıkulu Ocakları*, I, 518, 528; Danişmend, *Kronoloji*, IV, 348-350; Kemal Beydilli, "Stephan Gerlach'ın *Rûznâme*'sinde İstanbul", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, 29 Mayıs - 1 Haziran 1988, *Bildiriler*, İstanbul 1989, s. 89-90; a.mf., "Ignatius Mouradgea d'Ohsson (Muradcan Tosunyan)", *TD*, sy. 34 (1984), s. 252-253; Mehmet İpsirli, "Osmanlılarda Cuma Selâmlığı", *Prof.Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 459-471; Pakalın, I, 304-308.

MEHMET İPŞİRLİ

CUM'A SÜRESİ

(سورة الجمعة)

Kur'an-ı Kerim'in
altmış ikinci sûresi.

Medine devrinde, muhtemelen hicretin birinci yılında nâzil olmuştur. Süleyman b. Yesâr'dan Mekkî olduğuna dair bir rivayet nakledilirse de Buhârî, Müslim ve diğer kaynaklarda yer alan hadisler, ayrıca sürenin muhtevası onun Medine olmasını gerektirir; âlimler çoğunluğunun görüşü de budur. Âyet sayısı on bir olan sürenin fâsılları (م ن) harfleridir. Adını, cuma namazı için ezan okunduğunda camiye gitmeyi emreden 9. âyetinden alır.

Sürenin nüzül sebebine, 11. âyette yer alan, "Onlar bir ticaret ya da bir oyun ve eğlence gördükleri zaman ona akın ettiler ve seni ayakta bıraktılar" ifadesiyle işaret edilmiştir. Kaynaklarda verilen bilgilerden anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber bir cuma günü hutbe okurken dışarıdan gürültüler ve davul sesleri duyulur (o günün geleneklerine göre kervanların gelişi davul çalınarak ilân edilirdi). Bunun üzerine birçok sahâbi mescidi terk edip sesin geldiği tarafa doğru gider; bu durum mescitte on iki kişiyle kalan Hz. Peygamber'i çok üzer. Söz konusu kervan Şam tarafından geliyordu ve o yıl Medine'de büyük bir kıtlık hüküm sürdüğünden daha çok zahire ve yiyecek taşıyordu. Kervanın Dihye el-Kelbî'ye ait olduğu rivayet edilmekle birlikte (Fahreddin er-Râzî, VIII, 208) bunun gerçeğe uymadığı ve âyetin Câbir b. Abdullah'ın kervanı hakkında nâzil olduğu belirtilmektedir (İbn Kesir, IV, 367; Elmalılı, VI, 4992). Konu ile ilgili bu ve benzeri rivayetler sürenin nüzül sebebiyle birlikte nüzül yılına da ışık tutmaktadır. Çünkü sözü edilen kıtlık hicretten sonra meydana gelmişti. Cuma namazı ise İbn Sa'd'ın rivayetlerine bakılırsa (*et-Tabakât*, III, 118, 119) hicretten önce Medine'de kılınmaya başlanmıştı. Ancak bu âyetlerden anlaşıldığına göre sürenin gelişine kadar ashap arasında cami ve cemaat âdâbiyla ilgili bir disiplin henüz teşekkül etmemişti.

Sürenin konusu, peygamber göndermenin ilâhî hikmet ve faydaları, vahyin yol gösterici etkinliği ve cuma namazıyla ilgili bazı hükümlerden ibarettir. Süre, esmâ-i hüsnâdan dört ismin yer aldığı, bundan önce ve sonraki bazı süre-